

NGA TAKE O TE WHAWHAI KI TARANAWAARA.

(NA REWETI T. MOKENA KOHERE.)

He maha ano nga Maori e whakawhirinaki ana ki te taha o te Poa; ki ta ratou whakaaro te tino take o te whawhai ki Taranawaara he minamina no te Ingarihi ki te whenua o te Poa. I puta ai pea tenei whakaaro i a ratou he rongono no ratou ki nga pakeha kuare e whakakino ana ki te Ingarihi, otira te tino take ki taku whakaaro he kuare, he mamae no te ngakau mo nga mate i whakapangia e te pakeha ki te iwi Maori ki o ratou whenua hoki. He tika ano o tatou nei mate, otira he iwi rangatira atu taua i te nuinga o nga iwi maori o te ao; chara noa iho o tatou nei mate i nga mate e pa ana ki te iwi maori o Taranawaara. Taria e hoki ai ano aku kupu mo te iwi maori i raro i te mana o te Poa.

I te mea kahore ano kia timata noa te whawhai ki Taranawaara i whakaaturia ano e Te Piiwhararua o te ahua me te timatanga mai o te koroni o Taranawaara. I to kaha rawa o te kino o te Poa ki te Ingarihi ka heke mai i Keepa Koroni ka noho ki Taranawaara i te tau 1840 (te tau o te Tiriti o Waitangi). He iwi mangungungu nga kai noho o te whenua, no ratou te whenua he mea mura na te Poa. E waru nga tau i riri ai te Poa me nga maori katahi ano ka whakaturia te kawanatanga otira kaore i mutu te riri a te iwi maori. I te hohatanga o te Poa i nga Huuru i te raruraru noa iho hoki o te whenua, a tae mai aca ki nga wahi o te Ingarihi e tutata ana te owahi, ka riro na Ingarangi i whakahaere te kawanatanga o Taranawaara—ko te rironga tenei o Taranawaara i Ingarangi, ara ki raro o tona mana.

I te tau 1881 ka whawhai te Poa ki Ingarangi he kore no ratou e pai kia noho tonu ratou i raro i tetahi mana ke atu. Te parekura nui i luinga ai te Ingarihi i tenei whawhaitanga ko te Puke ki Matupa; e mate ana te Poa me he mea kaore i houhia te rongu e te kawanatanga a Karaitiana. I te tuhinga i te tiriti whakahokia ana a Taranawaara ki te Poa; heoi ano ki Ingarangi ko te ingoa kau. No te tau 1881 tenei tiriti, no te tau 1884 ka whakahouia ano; ko te ingoa ia o Ingarangi i uhi tonu ki runga o te whenua.

I te nui o te koura i kitea ki Taranawaara ka heke mai te mano o te tangata o etahi atu wahi ki te mahi koura, a na a ratou moni i whakahaere nga rua koura i nui ai nga hua. I mua atu o te whawhai nei, nui ke atu nga tangata o waho, i nga Poa. Otira ko to ratou ahua i

whakaritea ki nga mangungungu, kaore o ratou roo i roto i te kawanatanga; ahakoa ko ratou ki te utu i te nuinga o nga takoha, kaore ratou e ahei te pooti, te tu ranei hei mema.

No te Poa anake nga kai-whakawa me nga pirihihara. He tokomaha o te Ingarihi i tukinotia; i tetahi tau ake nei ka kohurutia tetahi tangata Ingarihi, otira kihai te ture i kaha ki te rapu i te kai-kohura. Ko nga tanariki a nga Ingarihi kaore i whakaaetia e te Poa kia whakaakona ki te roo Ingarihi. Ko wai imnei te tangata e kaha ki te whakamomori? I rite te ahua o te Ingarihi ki te pononga. I runga i to ratou mate ka karanga ratou ki Ingarangi kia awhinatia ratou.

I te tau 1895, i runga i te tono mai, ka whakaarabia e Takuta Hemihana tetahi ope mana e 512, i runga i tona ake ingoa, chara i te mea na te Kawanatanga o Ingarangi i whakahaui mai. Kaore taua ope iti i whai wahi, i mau herehere katoa. I riro ano aua herehere ma te Kawanatanga o Ingarangi e whakawa, e whiu hoki, mo ratou i pukanoa ki te whakaaara whawhai.

I a Mei 24, 1899 ka tae te pitihihi i hainatia e te 21,000 Ingarihi e noho ana ki Taranawaara he inoi ki a te Kaiti kia mahara mai ki a ratou e tukinotia ana e te Poa. No muri iho i tenei pitihihi ka timata te tohe a te Kawanatanga o Ingarangi ki a Kurutia, tumuaki o te Poa, kia whakaaro ia ki nga Ingarihi e noho ana i tona whenua. I kite a Ta Ara-whu Mirira, te Kawaea o Keepa-Koroni, i a Kurutia, otira i takahia a Kurutia. He ngawari noa iho te tono a Ingarangi, ara, kia rima tau te tangata o waho e noho ana ki Taranawaara ka rite tora mana ki to te Poa. Kaore a Kurutia i whakaae; ki a ia kia whitu rawa tau. I enei ra tino kaha atu te hoko pu, paura, pu-repo a te Poa, me te ata tohe tonu ano a Ingarangi. Tino nui atu te kaha o Roore Tapere, te Pirimia o Ingarangi, me Hohepa Tiapirini, te Hekeketari o nga Koroni, ki te whakamanawanui ki nga mabi a te Poa. I whai a Ingarangi ki ata whakaritea taua raruraru i runga i te rangimarie. Otira i a Ingarangi ano e huruhuri ana, ka tae atu, i a Oketopa 9, 1899, te 'kupu whakamutunga' (ultimatum) a Kurutia, he ki atu naama ki te kore a Ingarangi e whakaae ki tana whakaaro ara, kia whakakohikohia atu nga hoia e noho tata ana ki Taranawaara, ka timatatia e ia te whawhai. O mua iho, a, katahi ano ki te Poa te iwi tuatahi ki te tuku 'kupu whakamutunga' ki Ingarangi. Nui atu te whakahihi, te whakapeha, o nga kupu o te waea a Kurutia, a i te panuitanga ki roto ki te Paremata, miharo ana te tini o te tangata. I a Oketopa